

УДК 321.7

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7042021.11>

Прегледни рад

*Лука Петровић**

Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд

ПОЛИТИЧКА БОРБА ОКО ПОЈМОВА: КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ

Сажетак

Свеприсутност речи криза не само у свакодневном говору, већ и у академским радовима, није испраћена адекватним одређењем значења речи. У првом делу текста аутор настоји да прикаже промене значења речи криза током историје, аргументујући да криза не мора нужно имати негативну конотацију, већ да може представљати прилику за промену. У другом делу текста аутор истражује шта се подразумева под појмом „криза демократије“, при чему заступа тезу да су током двадесетог века различити аутори, зависно од својих нормативних и политичких позиција, под тиме подразумевали различите ствари, нудећи сасвим другачија решења за кризу демократије. За објективно стање предлагана су различита субјективна решења за превазилажење кризе, што илуструје да „демократија“ и „криза демократије“ немају фиксирано значење, већ зависе од друштвеног и политичког контекста.

Кључне речи: криза, демократија, криза демократије, деполитизација, либерална демократија, радикална демократија, политичка борба

УВОД

Реч криза је стално присутна не само у јавном дискурсу и свакодневном животу, већ је и низ академских радова усредсређен на проучавање различитих облика кризе. Често се може чути да прети нова економска криза, након светске финансијске кризе из 2008. Ту су и мигрантска криза, криза еврозоне и Европске уније, успон популизма који наводно води у кризу демократије, те корона криза итд. Утолико поједини аутори наводе да „баук кризе

* luka.petrovic@instifdt.bg.ac.rs

кружи глобалном политиком“ (Samman 2011, 4). Ипак, иако је реч криза свеprisутна, мало пажње је посвећено њеном појмовном одређењу. Тако, Брајан Милштејн (*Brian Milstein*) истиче да „обично говоримо о конкретној кризи; говоримо о стварима које су наводно „у кризи“, али компаративно гледано мало је дискусија о „кризи“ као таквој“ (Milstein 2015, 141–142). Такође, обично се подразумева да реч криза има негативно значење, када стање одступа од „нормалног“ и пожељног. Но, реч криза не мора нужно имати негативни предзнак.

У овом тексту ћу приказати, како је реч криза мењала значење током историје и шта се данас подразумева под тим појмом. Реч криза се употребљава још од античких времена, а до данас је неколико пута мењала значење. Тек током 17. века је политичко значење постало доминантно. Аргументоваћу да, и поред тога што она са собом често носи много тога негативног, криза истовремено може представљати прилику за корениту промену. У сенци кризе се крије прилика за новим почетком када се отварају различите опције које до тада нису биле на дневном реду.

Након тога ћу прећи на појам „криза демократије“. На позицији сам да тешко можемо говорити о сагласности око саме дефиниције демократије и укратко ћу показати да дијагноза кризе демократије добрим делом зависи од историјског контекста и значења који се демократији придаје у датом тренутку. Може се рећи да је демократија суштински споран појам (Merkel 2014, 12), те да су и демократија и криза оптерећени и двосмислени појмови (Gagnon and Vasilev 2016, 2). Појмови криза и криза демократије не могу се узимати „здрово за готово“, већ би требало прецизно дефинисати шта се под тиме подразумева. То је важно ради дијагностификовања шта је тачно у кризи када се расправља о кризи демократије, те која су адекватна решења за дати проблем. Ако имамо у виду да „задовољавајуће решавање кризе постаје питање како конституисати (или реконституисати) објекат на начин који се боље слаже са очекивањима оних чији су животи с њим повезани“ (Milstein 2015, 149), онда би излазак из кризе демократије подразумевао (ре)конципирање модела демократије у кризи и конструкцију модела у који би људи имали поверење.

На почетку ћу, ослањајући се на радове Рајнхарта Козелека (*Reinhard Koselleck*), приказати како је реч криза мењала значење током историје. Козелеков допринос концептуалној историји лежи у томе што је показао како промене значења речи често зависе од историјског контекста и политичких борби (Koselleck 2004) и да је промена значења речи криза неодвојива од устоличења модерне

као, према њему, доминантног историјског пројекта (Козелек 1997; Milstein 2015, 144). Након тога ћу укратко приказати дискусије о кризи демократије. Значење речи демократија у одређеном тренутку везано је политичке борбе и друштвене односе, што је посебно уочљиво током периода кризе. Речи често немају објективно и научно значење, не само рефлектујући друштвене и политичке односе, већ често служе и њиховом оправдању. Током двадесетог века могу идентификовати два периода кризе демократије, први у међуратном периоду, а други током седамдесетих. Трећи период наступа након 2008. и дебате о исправном решењу и даље нису завршене.

КРИЗА

Кембрицов речник (*Cambridge Dictionary*) под речју криза наводи да она означава „време великих неслагања, конфузије или патње; екстремно тешку или опасну тачку у одређеној ситуацији“ али и „тренутак током озбиљне болести када постоји могућност изненадног побољшања или погоршања ситуације“ (Cambridge 2021). Мериам–Вебстер речник (*Merriam–Webster Dictionary*) на наведено додаје и „одлучујући тренутак – нестабилно или кључно време, стање ствари у којима предстоји одлучна промена“ (Merriam–Webster 2021). Нестабилност, конфузија, промена и преломна тачка су кључне одлике кризе. Но, речници се не баве променом значења речи током историје, што може указати на важност политичких борби које доводе до таквих промена. Користећи неколико истраживања која се баве појмом кризе (Козелек 1997; Koselleck and Richter 2006; Milstein 2015; Samman 2015) биће приказано шта је реч значила у медицинској, правној и теолошкој употреби током античког периода и како је тек од краја 17. века добила политичко значење.

Реч криза је грчког порекла. Током антике значење је било најближе речима одвојити, изабрати, пресудити и одлучити – подразумевала избор између јасних алтернатива, између доброг или лошег, спасења или проклетства, живота или смрти, до којих се долази кроз свађу или међусобно борбу учесника који одлуку доносе (Koselleck and Richter 2006, 358; Samman 2015, 970). Реч је са собом носила двоструко значење, подразумевајући не само потребу да се донесе одлука, већ и „мерење“ и „свађу“ кроз које се до такве одлуке долази (Samman, 2015, 969). С обзиром на то да су током тог периода „субјективна критика“ и „објективна криза“ и даље били покривени једним појмом (Koselleck and Richter 2006, 359), не чуди

оваква двоструко значења. Криза подразумева не само објективно стање које је могуће утврдити непристрасним проучавањем, већ и могућност субјективне интервенције и учешће у преобликовању предмета који је у кризи. Криза сублимира објективне околности, али и субјективну пресуду шта радити поводом тога. Амин Саман (*Amin Samman*) се детаљније осврће на темпоралну димензију речи криза и наводи да „специфична темпорална двосмисленост настаје раном грчком употребом те речи. Ако криза означава критични тренутак или прекретницу унутар већег процеса, онда са собом доноси и појам проласка времена“ (Samman 2015, 970). Не само да криза указује да историчност и специфичан тренутак у коме се налазимо, већ и да је стање зрело да се одлука донесе и усмери даљи развој ситуације. Пролазност времена на које нас упућује криза отвара могућност да се одлуком у датој историјској ситуацији у многоме дефинише и будућност.

Током антике доминирала су значења у три различите области – праву, медицине и теологији. У случају правног значење, реч се односила на „линеарну темпоралност“, где доношење политичких одлука симултано обухвата стратешке дилеме и текући процес грађанске партиципације (970). Конкретније, правно значење кризе односило се на уређивање грађанске заједнице, из чега проистиче и специфично политичко значење речи криза, које се односи на одлуке о кључним политичким питањима, тј. рату и миру, смртној казни или егзилу и само је онај ко је учествовао у оваквом доношењу одлука имао право да буде грађанин – правне одлуке током кризе хармонизовале су правду и политички поредак (Koselleck and Richter 2006, 359). Дакле, криза је у правном (а последично и политичком) значењу кључни тренутак за политичку заједницу, када је она у прилици да кроз сукобљена мишљења и колективну одлуку дефинише праведан поредак.

Медицинско значење је током антике било доминантно и криза је подразумевала кључни тренутак у развоју болести пацијента, прекретницу у стању, када се одлучује да ли ће пацијент наставити да живи (Koselleck and Richter 2006, 360; Samman 2015, 971). Интервенцијом лекара, могуће је побољшати или погоршати стање. И у медицинском значењу истиче се важност тренутка, када се судбински усмерава стање пацијента. Како Саман наводи „рана медицинска употребаречи подразумева нелинеарну и диференцирану темпоралност, јер поред свеобухватне и дијахронијске концепције односа између болести и здравља, реч такође сугерише могућност опоравка, рецидива и померања или мутација“ (Samman 2015, 970). Током кризе, непознат је исход и отворено је да ли ће пацијент

преживети или не. Овакво упућивање на значење речи криза не само да осветљава пролазност тренутка у којем се налазимо, већ и да током критичног тренутка нема детерминанти на основу којих може бити познато какав ће бити исход кризе.

На крају, судско значење везано је за теолошко, односно за грчки превод Старог и Новог завета. Суд је, у јеврејској традицији, директно повезан са Богом који је истовремено и владар и судија своме народу, док акт доношења судске одлука у себи подразумева спасење – криза носи апокалиптична очекивања – крај света означеће откривање истинске правде (Koselleck and Richter 2006, 359), односно водиће или успостављању или новог поретка или катастрофалном крају (Urbinati 2016, 10). Одлука је толико крупна и важна да задира у основе поретка. Може се рећи да је познато да ће доћи до крупне промене, али да је питање каква ће та промена бити.

Адаптацијом у латински језик све се чешиће криза се користи као прелазни концепт, који, као у правном поступку, води ка одлуци. Козелек посебно указује на ту тачку, када је сазрело време да се одлука донесе, али да она још она још увек није донесена (Koselleck and Richter 2006, 361). Криза све јасније поприма двоструко значење које се очувало до данас. Истовремено, може подразумевати објективне услове и критеријуме на основу којих се може утврдити да је неки објекат у кризи, уз претпоставку да сама „болест“ подразумева могућност успостављања стања здравља, што се постиже субјективним интервенисањем током спора. Без обзира на различита значења у различитим областима, у свакој се значење угрубо односило на важне и пресудне алтернативе које одлучују о животу или смрти, добром или лошем и чија је сврха да одговори на питања о томе шта је праведно или неправедно, шта доприноси спасењу или проклетству, а шта унапређује здравље или доноси смрт (361). Због тога одлуке донесене у временима кризе пресудно усмеравају даљи ток развоја одређене ситуације. Криза је, тако, прилика да се превазиђу постојећа уверења, вредности и идеологије, те конструише другачија стварност. Антонио Грамши (*Antonio Gramsci*) на једном месту истиче да у времену кризе масе постају „одвојене од традиционалне идеологије и више не верују у оно у шта су до тад веровали. Криза се састоји управо у томе што старо умире, а ново не може да се роди; у овом интеррегнуму појављује се велика разноликост морбидних симптома“ (Gramsci 1971, 276). Управо је криза тренутак када није у потпуности јасно ко влада и која уверења су доминантна и то је прилика да се дефинишу нова правила, када политичка борба постаје неодвојива од борбе око значења речи.

Доласком просветитељства и модерне дискурс о кризи као „болести“ политичког тела постаје уобичајен (Koselleck and Richter 2006, 362). Као што је криза тренутак када се одлучује да ли ће пацијент умрети или преживети, тако и друштвене и политичке кризе пресудно утичу на „здравље“ политичког тела. Тада криза постаје „епохални концепт“, пре свега, подразумевајући одлучујући тренутак, када постоји могућност фундаменталне промене, када су актери у могућности да бирају између две супротстављене опције и када се поставља питање да ли ће опстати уставни и политички поредак (369–370). После кризе више ништа није исто. Криза се, тако, везује за преломне тренутке, ситуације када се политичком одлуком може одредити даљи ток развоја, односно болести/здравља друштва и политичке заједнице. „Појава идеје о општој политичкој кризи служи замишљању политичког тела са већом стварношћу: криза више није пука метафора, политичком телу може бити дијагностификована болест или здравље од стране грађанства оснаженог да колективно истовремено буде у улози доктора и пацијента сопственом стању“ (Milstein 2015, 144). Криза може бити период нестабилности када није јасно како ће се ствари разрешити, а истовремено може имати еманципаторски и трансформативни потенцијал. То је прилика за колективно самопропитивање о судбини политичке заједнице, преломни, кључни тренутак и ситуација када се у значајној мери ствари мењају у политичкој и друштвеној сфери. „Кризе се посматрају као тренуци епохалне транзиције: тренутак историјске одлуке, тачка преокрета, неизбежни прекид, апокалиптика која долази на суд“ (145). Она подразумева прекретницу, промену и/или трансформацију, доноси нешто фундаментално ново у односу на постојеће стање.

Крупне промене, унутар једног друштва или политичког система, нису честа појава и обично се дешавају током ванредне ситуације. То је ситуација критичних тренутака и великих друштвених ломова. Објективно стање кризе могуће је превазићи субјективним препорукама и успоставити другачији поредак. Са сигурношћу се може рећи да по завршетку кризе ништа неће бити исто, а да је на актерима који се изборе да буду на позицијама моћи, одговорност да доносе политичке одлуке и усмере развој ситуације. Слично Грамшију, Милштајн наводи да „иако се више не можемо придржавати просте идентификације кризе са еманципацијом, ово не негира могућност да криза може бити прилика за оспоравање друштвених структура, трансформацију солидарности, и тежњу за политичком променом“ (Milstein 2015, 143). Криза старог је лоша

једино уколико то старо представља пожељно стање. У супротном, криза је прилика за изградњу бољег поретка. Рајнхарт Козелек (1997, 175) детаљније објашњава везу између критичне ситуације, одлуке и кризе:

„У суштини кризе садржано је то да је ситуација зрела за одлуку али да одлука још није донесена. Исто тако, за кризу је својствена отвореност у погледу која одлука ће бити донесена. (...) Могуће решење остаје неизвесно, али сам крај, преокрет постојећих односа – претећи и очекиван страхом, или са надом прижељкиван – за човека је изванредан. Криза формулише питање упућено историјској будућности“.

Криза је уједно и позив на акцију. Отварајући могућност за редефинисање поретка криза руши постојеће ауторитете, нудећи могућност за партиципацију. Политичке, класне и све друге привилегије током кризе постају мање важне:

„То је инхерентно рефлексивни концепт који замућује уобичајене дихотомије између чињенице и вредности, посматрача и учесника и теорије и праксе и претпоставља нашу способност да критички посматрамо и преуземо одговорност за свој друштвени свет. Као такав, савремени концепт кризе у основи је партиципативни концепт, чије само позивање не захтева само посматрање и критичко просуђивање, већ и акцију“ (Milstein 2015, 143).

Истовремено, важно је имати на уму да се овде не улази у просуђивање да ли је постојеће стање добро или не већ је криза просто ситуација у којој се прави промена у односу на постојеће стање ствари, отклон од уобичајеног начина понашања или функционисања одређених друштвених установа. Позитивна стране политичке кризе управо нуди прилику за непосреднијом партиципацијом и колективним дефинисањем новог поретка, за шта је предуслов уклањање постојећих политичких привилегија.

Тако долазимо до кризе демократије. Као што је већ наведено уобичајено да се данас говори о објекту који је у кризи (148). Зато је логично поставити питање шта се тачно подразумева под кризом демократије. У наставку ћу приказати како је од почетка двадесетог века, криза демократије подразумевала различите ствари, зависно од субјективних позиција аутора. У односу на то шта су поједини аутори подразумевали под демократијом, зависило је и само дијагностификовање кризе демократије. Укратко ће бити приказане кључне дилеме – шта је то што „објективно“ није у реду са демократијом, и шта различити аутори предлажу као „субјективно“ решење за излазак из кризе демократије. Хегемонско значење речи демократија је често условљено политичким

контекстом, па и дијагноза „кризе демократије“ често зависи од тога шта се под појмом демократија подразумева у одређеном тренутку. Како наводи Жак Рансијер (*Jacques Rancière*) на једном месту:

„Ако се речи користе да би се њима замаглиле ствари, до тога долази отуда што се борба око речи не може раздвојити од борбе над стварима. Реч демократија није сковао неки научник у намери да њоме, посредством објективних критеријума, успостави дистинкцију између форми владавине и типова друштва. Баш напротив, она је и смишљена као неразговетан појам, да би потврдила како владавина сабора једнаких људи не може бити ништа друго до метеж и расуло побеснеле руље, друштвени еквивалент онога што је хаос у природи. Схватање правог значења демократије подразумева стицање увида у борбу која се одвија унутар те речи: не само у назнаке гнева и презира које јој се могу придати већ, на нешто дубљем нивоу, и проклизавању и обрте значења какве она допушта или себи можемо да допустимо када је она у питању“ (Ransijer 2017, 82).

Предлози за излазак у кризе најчешће подразумевају сасвим другачије значење демократије од дотадашњег, реконцептуализацију појма у који су усађене нормативне позиције аутора. Тада је борба око значења речи најочитија.

КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ У ДВАДЕСЕТОМ ВЕКУ

Дискурс о кризи демократије није нова појава, али тренутно доживљава експанзију. Према појединим истраживањима за само годину дана (период 2014–2015) написано је преко хиљаду академских радова који адресирају кризу демократије (Ercan and Gagnon 2014, 1). Још је током антике демократији замерано оно што се данас подразумева под кризом демократије. Како наводе Павићевић и Симендић (2016), данас се „променио речник“, па се „уместо анархичности и нестабилности демократије говори о кризи демократије“. Основна замерка остаје иста, да је демократија „слаб политички систем неспособан да спроводи одговарајуће политике посебно у критичним ситуацијама“ (149). У скорашњој историји, угрубо се могу идентификовати током „кратког двадесетог века“ најмање два кризна периода, када се расправљало о вредности демократије – током тридесетих година јавио се први талас критика, а током седамдесетих други.

Пишући о парламентарним демократијама након Првог светског рата, Јан– Вернер Милер (*Jan–Werner Müller*) наводи

да су парламенти „губили моћ пред државном бирократијом и представницима капитала и рада који су успостављали компромисе (...) Парламент је постао фасада; стварна моћ почивала је у рукама моћних друштвених група“ (Miler 2013, 58). Парламентарна демократија се налазила на мети критика због тога што су били парламенти спори и неефикасни у доношењу одлука, зато што су партије само заступале партикуларне интересе, а моћне друштвене групе успевале су да своју економску и друштвену моћ трансформишу у политичку, окупирајући државу и онемогућавајући слободно и фер политичко такмичење.

Можда најпознатији критичар парламентарне демократије током тридесетих година прошлог века био је немачки правни и политички теоретичар Карл Шмит (*Carl Schmitt*). Парламентарна демократија је у кризи зато што је њена либерална логика технократизовала систем и деполитизовала сфере економије и цивилног друштва, на крају изједначивши демократски легитимитет и процедуралну легалност (Schmitt 2001, 26). Парламентарна демократија у кључним тренуцима кризе није у стању да донесе политичку одлуку о непријатељу, па би прелазак на диктатуру у којој вођа познаје суштинску народну вољу означио успостављање истинске демократије. За Шмита (27) „идеална демократија ослања се на дневни плебисцит“, док се парламентарна демократија, односно, „плуралистички систем ослања на дневни компромис“, што подразумева бесконачне расправе у тренуцима када је потребно делати против непријатеља. Споро доношење одлуке унутар парламената посебно је проблематично у временима кризе, па се зато залагао за јачање улоге председника, који би, према његовој интерпретацији Вајмарског устава, требало да има ексклузивну надлежност доношења одлука током ванредног стања. За разлику од парламента који бесконачно преговара, председник дела, па је зато јачање његове улоге прави одговор на кризу демократије (Schmitt 2004, 68–69). Шмитова реконцептуализација појма демократије подразумева прелазак на диктатуру. Како наводи на једном месту, „большевизам и фашизам, као и све диктатуре, сигурно антилиберални, али не нужно и антидемократски“, те „диктаторске и цезаристичке методе (...) могу бити и директан израз демократске супстанце и моћи“ (Schmitt 1988, 16–17).

На супротној страни политичког спектра Харолд Ласки (*Harold Laski*) нуди другачији одговор на кризу демократије. Ласки (Laski 1933, 52) је критиковао „капиталистичку демократију“ због тога што је слободно стицање економске моћи и гаранција незадирања политичким путем у економску сферу кључна одлика такве

„демократије“ – освајање „формалне политичке моћи“ не гарантује стварну могућност управљања државом. Стога, кључ политичког ауторитета лежи у „поседовању економске контроле“ (52). Уједно то је основни разлог кризе парламентарне демократије. Победа на изборима и освајање власти не доноси стварну могућност управљања и супротна је демократском принципу једнакости свих грађана. Капиталистичка демократија устројена по угледу на „тип човека доминантне класе“ – бизнисмена – чије се активности подређују стандарду стицања профита (55). Дакле, основна функција капиталистичких демократија је омогућавање стицања профита, а не самоуправа грађана. Како наводи Ласки (58), „представничка демократија у таквој ситуацији мора или да се прилагоди свету у којем жеље бизнисмена више нису преобладајуће (...) или ће престати да буде или репрезентативна или демократија“. На тај начин се приближава свом решењу за излазак из кризе демократије. Недвосмислено одбацује диктатуру као решење и предлаже „радикалну трансформацију парламентарне демократије“ (87) у корист егалитарне демократије, што би подразумевало одбацивање стицања профита као основне вредности једног друштва. Већ се на ова два примера може илустровати како је дијагноза кризе демократије зависна не само од специфичног разумевања кризе демократије у датом историјском контексту, већ и од тога шта сами критичари подразумевају под демократијом. Судбина међуратних демократија и исход кризе су познати. Период стабилности након Другог светског рата донео је ново разумевање демократије.

Кјонг–Мин Сон (*Kyong–Min Son*) у својој анализи дискурса о кризи демократије након Другог светског рата наводи да је у питању „не само кварење специфичних политичких институција као што су парламенти и политичке партије, већ редефиниција демократске политике као такве и њено репозиционирање *vis-à-vis* других принципа друштвене координације, пре свега капиталистичког тржишта“ (Son 2018, 40). Наиме, све отвореније се признавало да демократија нема интринсичну вредност, већ да би требало да задовољи одређене спољашње критеријуме, као што су економски раст, неупитност тржишта као основног принципа социјалне репродукције или друштвену стабилност. У контексту Хладног рата било је потребно оправдати постојање капиталистичког тржишта и аргументовати како је оно неодвојиво од демократије. Демократија тако мења значење у односу на период пре рата и везује се за метод селекције елита. Јозеф Шумпетер (*Joseph Schumpeter*) демократију види као „институционални аранжман за постизање политичке одлуке у којем појединци стичу моћ одлучивања путем такмичења

за народни глас“ (Schmupeter 1976, 269). Део интелектуалне елите сматрао је да је неконтролисан улазак маса у политичку сферу довео до Другог светског рата, па је лек за тај проблем пронађен у ограничавању учешћа. Тада долази до „еутаназије политике“ и „језик стабилности“ постаје доминантан (Miler 2013, 167–168). Уместо да се народне масе „петљају“ у политику, довољно је било креирати поредак у којем би бирале између неколико „одговорних“ елита, које би у међуизборном периоду имале право да доносе политичке одлуке.

Но, и тада се јављају гласови који пропитују уско елитистичко разумевање демократије. Дијагноза Валтера Липмана (*Walter Lippmann*) је да тадашње демократије одликује „функционална поремећеност између маса и владе“, односно да је народ стекао моћ коју није у могућности да употреби, а да су владе које бира изгубиле моћ владања (Lippmann 1955, 19). Дакле, народ може да се сагласи да се влада над њим и само може изабрати или уклонити владу, али не може самостално да влада. Због тога је потребно обновити веру у колективне циљеве и одредити основу на којој ће се градити једно друштво, посебно када јачају уверења да је свако господар своје судбине и да првенствено треба гледати лични интерес. „Појединци, без јавног референтног оквира, изоловани једни од других, губе оријентацију у јавном простору и постају лаке мете политичких грабљиваца“ (Pavićević i Simendić 2016, 164). Јавна филозофија би требало да буде идеја око које ће бити изграђен консензус и на основу чега ће бити призната међузависност чланова једног друштва. Зато „не може постојати апсолутно право на својину“, односно не би требало онемогућити измене правила на основу аргумената о апсолутним и неповредивим правима, па тако „права на својину су креација закона државе, а с обзиром на то да се закони могу мењати, нема апсолутних права на својину“ (Lippmann 1955, 90–92). Питање колективних последица индивидуалних права јесте политичко питање заједнице и стога њено коришћење није искључиво појединачно право власника. Из штете која може бити производ апсолутних својинских права следи да је потребно макар јавно продискутовани како ће заједница управљати стварима од опште важности.

Извештај „Криза демократије“, као реакција на јачање друштвених покрета и захтеве за партиципацијом је можда најпознатија елитистичка дијагноза „кризе демократије“ након Другог светског рата (Crozier, Huntington and Watunaki 1975). Демократија је у кризи јер су демократске институције остале без капацитета да се одупру притисцима удружених грађана без да

капитулирају под њиховим захтевима. Хладноратовско поимање демократије као минималне демократије, која је сведена на селекцију елита је можда најјаснији пример значаја историјског контекста. Значење речи демократија тада је неодвојиво од политичких и идеолошких сукоба који су се одвијали између два политичко–идеолошка блока, те је и одређено дефинисање речи демократија као „научног“ имало идеолошку основу (Son 2018). Само у таквом контексту је и било могуће феномене као што су „распад традиционалних средстава друштвене контроле, делегитимизација политичких облика ауторитета, те прекомерне захтеве грађана које упућују влади, а који превазилазе њену могућност да одговори“ прогласити за „кризу демократије“ (Crozier, Huntington and Watanuki 1975, 8). Ово је само илустрација због чега је тешко говорити и о ванисторијској сагласности око тога шта се тачно подразумева под кризом демократије. Појам кризе демократије у хладноратовском контексту је везан за значење које је приписано демократији у контексту биполарног света, где је међу западним теоретичарима владало мишљење да су капитализам и демократија нераскидиво повезани. Зато је потребно смањити партиципацију и очекивања од државе, како систем не би био пренапрегнут.

Према Нађи Урбинати (*Nadia Urbinati*), аутори извештаја су основне узроке кризе лоцирали у такмичењу либерално–демократских држава са СССР–ом у повећавању економске једнакости и цивилном друштву које је превише активно, па је зато предложено решење у виду ограничавању партиципације одоздо и разградњи државе благостања одозго (Urbinati 2016, 16). Слично сматра и Жак Рансијер истичући да „демократија, тврдили су известиоци, води неумитном увећавању прохтева: ови, пак, својим притиском на власт условљавају рушење ауторитета, чинећи да се појединци и групе оглушују о дисциплину и жртве које захтева заједнички интерес (...) оно што узрокује кризу демократске власти управо је интензивирање демократског живота“ (Ransijer 2017, 12–13). Сама жеља грађана да учествују у политичком животу и пропитивање постојећег стања су према ауторима извештаја представљали опасност по демократију.

Критику елитистичкој демократији која „потискује партиципацијска очекивања у вези с понашањем и надомјешта их ауторитарним обрасцима“ (Habermas 1982, 96), упућује Јирген Хабермас (*Jürgen Habermas*), наговештавајући нову расправу о томе како решити кризу демократије и колико је партиципације оправдано очекивати у савременим демократијама. Услед примене формално–демократских процедура, грађанима је ускраћена партиципација и суштински политичка питања се деполитизују

правећи од грађана пасивне реципијенте одлука које су донеле политичке елите. Последишно, овако деполитизовани систем се легитимише се кроз „грађански приватизам“ односно усмеравање ка „каријери, доколици и потрошњи“, са једне стране, те кроз „демократске теорије елита Шумпетера или Макса Вебера, или, пак, технократске теорије система“ (50), са друге. И у том кризном тренутку су се водиле расправе око тога шта је демократија, при чему аутори извештаја не само да јасно стају на страну стабилности и ограничавања учешћа грађана, већ аргументују и против државе социјалног старања. Са друге стране, јављају се гласови који демократију везују за непосреднију партиципацију.

САВРЕМЕНЕ ДИЛЕМЕ

У савременој литератури се могу пронаћи сасвим различите дијагнозе кризе демократије. Дебате су посебно добиле на значају након светске финансијске кризе из 2008. када се осим економске кризе, јасно учева и криза демократије. Волфганг Меркел (*Wolfgang Merkel*), на пример, истиче да је демократија суштински споран појам те да зависно од тога шта подразумевамо под демократијом – а он наводи минималистички, средњи и максималистички модел – зависи како ћемо разумети и саму кризу демократије (Merkel 2014, 12). С обзиром на то да не постоји сагласност око дефиниције демократије, Меркел истиче да је данас тешко говорити о универзалном разумевању кризе демократије, пре него што буде јасно одређено шта се под демократијом подразумева (11–12). Истовремено, његово разликовање акутне и латентне кризе, уз признање да је криза „слабо дефинисан појам“, делом нуди пут за проучавање савремене кризе демократије. Акутна криза своју инспирацију црпи из Марксове теорије кризе капитализма, када криза прети самом опстанку политичког поретка, захтевајући непогрешиву акцију, док се латентна криза може одужити без концептуално предвиђеног закључка, када формалне институције остају на снази, али идеја демократски легитимисане и репрезентативне народне владе атрофира (17). Акутне кризе су очигледне, јаче по интензитету и трају релативно краће. Данас је тешко очекивати да ће доћи до потпуног колапса демократија, па делује да је други приступ кориснији за проучавање савремених демократија.

Управо због тога се може рећи да данас не постоји озбиљнији изазов хегемонији „демократије“ у савременом имагинарију (Тогтеу 2014, 106), већ да демократске установе постепено губе своју важност и народну подршку. Већина грађана савремених демократија није

антидемократски расположена, већ је равнодушна према демократији у којој живи, највише због тога што је политика постала ексклузивна сфера резервисана за политичке елите. Дискурс о акутној кризи је временом је изгубио на снази, док је теза о латентној кризи савремених демократија део дискурса о постдемократији.

Књига Колина Крауча (*Colin Crouch*) „Постдемократија“ пример је такве врсте критике савремене демократије. Краучевим речима (Краућ 2014, 10–11), савремене демократије су „строго контролисани спектакл под будним надзором ривалских тимова стручњака. (...) Маса грађана игра пасивну, мирну, чак апатичну улогу, реагујући само на послате сигнале. У основи овог спектакла изборне игре, политика се, заправо, потајно обликује интеракцијом између изабраних влада и елите која категорички представља пословне интересе“. Политичке и пословне елите су окупирале државу чиме је демократија постала процедура избора између готово истоветних опција, без могућности да грађани самостално одлучују о својој политичкој заједници. Формалне процедуре су замениле владавину и проглашене демократијом. Разлог томе је што смо „у извесној мери превазишли идеју владавине народа како бисмо упутили изазов идеји владавине уопште“ (35). На тај начин се демократија појмовно везала за установе попут избора, које историјски гледано немају демократски карактер, већ аристократски (видети Manin 1997).

Питер Мер (*Peter Mair*) кризу демократије види као последицу картелског понашања политичких партија (Mair 2013). Комбинација растуће деполитизације, преношење надлежности доношења политичких одлука на експертска и независна тела, односно на наднационалне организације попут ЕУ, ММФ и СТО довели су до осећаја међу грађанима да укључивање у политички живот нема неког смисла (31). Социјалдемократске партије, које су некада представљале радничку класу и демохришћани, окренути верницима и вишој средњој класи више готово да се не разликују политички, па је наступио период кризе, оличене у политичкој апатији, равнодушности и уверењу да политичка партиципација и чланство у партијама неће донети квалитативне промене. Није случајно да Мер период деведесетих година двадесетог века види као врхунац кризе демократије и раста равнодушности према политици. Тада расте анти–политички сентимент у специјалистичкој литератури о креирању политика, институционалним реформама и управљању (18). Доношење одлука делегира се независним и експертским телима, чија је врлина њихов, наводно, неполитички карактер. Са друге стране, партије су, ако не у потпуности политички исте, постале изузетно сличне, па ротације на власти не доносе превише разлике у односу

на то које се политике спроводе (68–69). Позитивно решење за кризу представљао би повратак масовној политици и отклон од неприкосновености експертског мишљења, те признање да је сужавање простора за политичке одлуке у сферема економије и низа друштвених питања недемократско.

Радикални критичари савремених либералних демократија споре њихов истински демократски карактер. Пабло Иглесијас (*Pablo Iglesias*) зато наводи да је „демократска борба увек била процес социјализације моћи“, односно да се демократија не може сводити на право гласања (Iglesias 2015, 15). Код Иглесијаса се јасно види критика савремених концепција демократије које демократију свде за институцију избора и могућност гласања. „Да би демократија постојала, неопходно је да мноштво држи власт, а неколицина да изгуби своје привилегије. Једном када се привилегије демократизују, оне се претварају у права која су сама основа слободе“ (16). Иглесијасово решење за кризу демократије усмерено је реконцептуализацији савремене представничке демократије у корист радикално демократских модела.

Рансијер се детаљно бави како се кроз позивање на савремене, наводно демократске вредности, легитимише олигархијски облик владавине, а демократија као народна владавина постаје скрајнута. Зато и не чуди његова опаска да „живимо у државама олигархијског права“. Наиме, усредсређивање искључиво на институционалне карактеристике и формалне процедуре може заварати. Између форме и реалне могућности народног управљања постоји значајан јаз. Рансијер инсистира на томе да само постојање одређених установа не гарантује стварни демократски карактер једног поретка, и зато заслужује цитат *in extenso*:

„Избори су у њој [држави олигархијског права, прим. аут.] слободни. Њима се, у суштини, осигурава репродуковање исте владајуће гарнитуре под различитим, узајамно замењивим називима, али гласачке кутије по правилу нису претрпане тако да се њихов садржај може проверити без излагања животної опасност. Управљачке структуре нису корумпиране, изузев код берзанског пословања где долази до изражаја подударност њихових интереса са владајућим странкама. Слободе појединаца се поштују, уз неке битне изузетке у погледу свега што се тиче одбране граница и безбедности територије. Штампa је слободна: ко жели да без помоћи финансијских моћника покрене неки дневни лист или телевизијски канал широке гледаности суочиће се са озбиљним тешкоћама, али неће завршити у затвору“ (Ransijer 2017, 67).

Може се наслутити да и Рансијер демократију узима за народну владавину, а не формалне процедуре избора представника, те да

решење за кризу демократије види у моделима који би омогућили непосреднију партиципацију грађана.

ЗАКЉУЧАК

Реч криза имала је бурну историју промене значења. Ипак, њено значење не мора имати нужно негативну конотацију, какав је данас најчешће случај. Од права, преко медицине, теологије и политике, криза представљала ситуацију у којој се доноси важна одлука о предмету који је у кризи, након чега ће мало тога бити исто. Промена и трансформација су очекивани исходи кризе. Криза, након грађанских револуција добија предоминантно политичко значење, када представља преломну тачку, тренутак када се мењају ствари и када се отвара прилика за преиспитивање једне политичке заједнице и усмеравање ка другачијем поретку и друштвеним и политичким односима. Објективно стање кризе које је могуће релативно непристрасно утврдити, инспирише на субјективну дискурзивну интервенцију, када би решење кризе требало да води добром, али субјективно одређеном, поретку. Свеprisутност речи криза у савременим друштвеним и политичким збивања инспиришу даље проучавање феномена кризе, посебно кризе демократије – преозначавање појма демократија у тренуцима кризе илуструје како субјективне позиције аутора и нормативна становиштва мењају значење речи зависно од историјског и политичког контекста.

Током двадесетог века демократија је неколико пута мењала своје значење, а самим тим је и дијагноза кризе демократије била различита. Током међуратног периода парламентарна демократија је критикована да је спора и неефикасна у доношењу одлука, посебно у кризним ситуацијама. Један од предлога за решавање овог проблема дошао је са екстремне деснице и шмитовског залагања за диктатуру, која је наводно више демократска јер подразумева идентитет хомогеног народа и вође. Са друге стране, радикална критика парламентарне демократије била је усмерена ка недовољној политизацији и демократизацији економских питања, чиме се онемогућава ефективна владавина након победе на изборима. Према овом тумачењу, за истинску демократију неопходно је свести на минимум „неполитичка“ питања.

Након Другог светског рата расправе о демократији воде се у контексту хладноратовске поделе света па је међу западним теоретичарима демократија владало уверење да би демократију требало свести на могућност смене политичких елита, а директнију партиципацију грађана спустити на минимум. Криза демократије, дијагностификована седамдесетих година двадесетог века од

стране Трилатералне комисије требало је да води разградњи државе благостања и ограничавању народног учешћа. Савремене расправе тичу се превасходно атрофије демократских установа, када недемократске алтернативе нису толико озбиљан опонент, али расте равнодушност спрема постојећих демократских установа. Равнодушност према демократији и политичкој партиципацији, према појединим ауторима, захтева решење у виду радикалне демократије и социјализације политичке моћи, како би обични грађани могли да дефинишу правила под којима ће живети.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Козелек, Рајнхарт. 1997. *Критика и криза: студија о патогенези грађанског света*, Београд: Плато
- Cambridge Dictionary*. 2021. Cambridge: Cambridge University Press. Последњи приступ 12.7.2021. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/crisis>
- Crozier Michel, Samuel Huntington and Joji Watanuki. 1975. *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press
- Edwards, Jason. 2006. "Critique and Crisis Today: Koselleck, Enlightenment and the Concept of Politics". *Contemporary Political Theory* 5 (4): 428–446. doi: <https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300247>
- Ercan, Selen and Jean–Paul Gagnon. 2014. "The Crisis of Democracy. Which Crisis? Which Democracy?" *Democratic Theory*, 1 (2): 1–10. doi: 10.3167/dt.2014.010201
- Gagnon, Jean–Paul and George Vasilev. 2016. "Opportunity in the Crisis of Democracy", *Democratic Theory*, 3 (1): 1–5. doi: <https://doi.org/10.3167/dt.2016.030101>
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selection from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers
- Habermas, Jürgen. 1982. *Problem legitimacije u kasnom kapitalizmu*. Zagreb: Naprijed
- Iglesias, Pablo. 2015. *Politics in a Time of Crisis*, London and New York: Verso
- Koselleck, Reinhart. 2004. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York: Columbia University Press
- Koselleck, Reinhart and Michaela Richter. 2006. "Crisis". *Journal of the History of Ideas*. 67 (2): 357–400. doi: 10.1353/jhi.2006.0013
- Krauč, Kolin. 2014. *Postdemokratija*. Loznica: Karpos
- Laski, Harold. 1933. *Democracy in Crisis*. London: George Allen and Unwin LTD

- Lippmann, Walter. 1955. *The Public Philosophy*, New York: The New American Library
- Mair, Peter. 2013. *Ruling the Void: the Hollowing of Western Democracy*. London and New York: Verso
- Manin, Bernard. 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press
- Merkel, Wolfgang. 2014. "Is There a Crisis of Democracy?", *Democratic Theory*, 1 (2): 11–25. doi: <https://doi.org/10.3167/dt.2014.010202>
- Merriam–Webster Dictionary*. 2021. Springfield: An Encyclopædia Britannica. Последњи приступ 11.7.2021 <https://www.merriam-webster.com/>
- Miler, Jan–Verner. 2013. *Osporavanje demokratije: političke ideje u Evropi dvadesetog veka*. Beograd: Fabrika knjiga
- Milstein, Brian. 2015. "Thinking politically about crisis: A pragmatist perspective". *European Journal of Political Theory*. 14 (2): 141–160. doi: <https://doi.org/10.1177/1474885114546138>
- Pavićević, Đorđe i Marko Simendić. 2016. *Disciplinovanje demokratije: klasične kritike i moderna sporenja*. Beograd: Fabrika knjiga
- Ransijer, Žak. 2017. *Mržnja prema demokratiji*. Loznica: Karpos
- Samman, Amin. 2011. "The idea of crisis". *Journal of Critical Globalisation Studies*, 4 (1): 4–9
- Samman, Amin. 2015. "Crisis theory and the historical imagination", *Review of International Political Economy*, 22 (5): 966–995. doi: <https://doi.org/10.1080/09692290.2015.1011682>
- Schmitt, Carl. 2004. *Legality and Legitimacy*. Durham: Duke University Press
- Schmitt, Carl. 1988. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge and London: The MIT Press
- Schmitt, Carl. 2001. *State, Movement, People: The Triadic Structure of the Political Unity*. Corvallis: Plutarch Press
- Schumpeter, Joseph. 1976. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London and New York: Routledge
- Son, Kyong–Min. 2018. "The Cold War Origins of the "Crisis of Democracy"", *Democratic Theory*, 5 (1): 39–61. doi: <https://doi.org/10.3167/dt.2018.050104>
- Tormey, Simon. 2014. "The Contemporary Crisis of Representative Democracy", *Democratic Theory*, 1 (2): 104–112. doi: [10.3167/dt.2014.010211](https://doi.org/10.3167/dt.2014.010211)
- Urbinati, Nadia. 2016. "Reflections on the Meaning of the "Crisis of Democracy"", *Democratic Theory*, 3 (1): 6–31. doi: <https://doi.org/10.3167/dt.2016.030102>

Luka Petrović*

Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade

POLITICAL STRUGGLE OVER CONCEPTS: THE CRISIS OF DEMOCRACY

Resume

This paper specifies the meaning of terms crisis and crisis of democracy. The ubiquity of the word crisis, not only in everyday speech, but also in academic papers, is not accompanied by an adequate determination of meaning of the word. In the first part of the paper, the author tries to show changes in meaning of the word crisis throughout history, arguing that a crisis does not necessarily have a negative connotation, but that it can be an opportunity for change. It shows what the word meant during the ancient period, when it encompassed the fields of law, medicine, and theology, and how the transfer of meaning from medicine to politics took place. The author especially points out duality of meaning of the word – the crisis implies an objective state that can be determined by impartial observation and, at the same time, a subjective recommendation of a remedy for the crisis. It is precisely the subjective moment that is an opportunity to point out that the terms often do not have objective and scientific meanings, but are colored by the normative and political positions of the authors. In this way, the notion of “crisis of democracy” is approached and the analysis of how the notion of democracy was reconceptualized in the crisis periods (two crises during the twentieth century and the current crisis of democracy). Hence, in the second part of the paper, the author explores what is meant by the term “crisis of democracy”, arguing that during the twentieth century, different authors, depending on their normative and political positions, meant different things and offered completely different solutions to the crisis of democracy. For the objective state of the crisis, various subjective solutions have been proposed for overcoming the crisis, which illustrates that “democracy” and “crisis of democracy” do not have a fixed meaning, but depend on social and political context. When parliamentary democracy was in crisis during the interwar period it was heavily criticized for being ineffective in making decisions in times of crisis and some authors argued in favour of switching towards

* luka.petrovic@instifdt.bg.ac.rs

dictatorship. On the other hand, parliamentarism is resented for the fact that, by depoliticizing economic and social relations, it has made sense to take over power through elections. Models of radical democracy have been proposed as a solution to this problem. After the Second World War, debates about the crisis of democracy were conducted in the context of the Cold War, when some theorists identified democracy with the elitist model. Causes of the crisis are then found in the excessive demands of the citizens and a robust welfare state. Limited participation and disintegration of the welfare state was offered as a solution to this problem. This diagnosis of the problem and the proposed solutions have been criticized in favor of greater participation and overcoming the elitist model of democracy. The modern crisis of democracy, especially after 2008, is manifested by the growth of indifference and apathy among citizens. Political field narrowing, impossibility of qualitative change through elections, and growth of distrust towards political parties motivated reconceptualization of liberal democracy in favor of participatory models.

Keywords: crisis, democracy, crisis of democracy, depoliticization, liberal democracy, radical democracy, political struggle

* Овај рад је примљен 29. јула 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2021. године.